

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК [784:792.7]:[111.852:159.955]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-3-5>

Оксана СМЕТАНА,

orcid.org/0000-0003-1680-6976

старший викладач кафедри естрадної музики

Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) oksanasmetana36@gmail.com

Богдана СІРУК,

orcid.org/0009-0003-7157-0887

студентка IV курсу кафедри естрадної музики

Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) bohdanadanadana@gmail.com

Назарій ОНИЩУК,

orcid.org/0000-0002-1345-3178

аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Рівне, Україна) Zhayvir2012@gmail.com

ЕСТЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ХУДОЖНЬО-ВИРАЗНОГО МИСЛЕННЯ СПІВАКА ЕСТРАДНОГО ЖАНРУ

У статті розглянуто трактування поняття «художньо-виразне мислення», як специфічної форми перетворюючої спрямованості мистецького образу в концертно-виконавську площину. Проблема формування художньо-виразного мислення співаків естрадного жанру визначена як самостійна та повноцінна форма пізнання, важлива умова фахової компетентності у подальшій естрадно-вокальній виконавській діяльності. Аналіз естетичних концепцій художньо-виразного мислення майбутніх фахівців естрадного жанру – це один із важливих чинників підвищення професійної обізнаності та становлення особистості сучасного артиста. Художньо-виразне мислення формується і реалізується у процесі сприйняття музики, надбання знань з музичного мистецтва та завдяки творчій сольній діяльності. Відповідно, у процесі формування художньо-виразного мислення співака естрадного жанру має бути активно-емоційне відношення до опрацювання вокального матеріалу, вольова спрямованість засвоювати, обробляти мистецьку інформацію, що постійно оновлюється у сучасному естрадному виконавстві.

У статті висвітлено специфіку розвитку художньо-виразного мислення на заняттях вокалу у закладах вищої мистецької освіти. Обґрунтовано педагогічні умови та етапи розвитку художньо-виразного мислення майбутніх фахівців естрадного жанру. У статті проаналізовані сучасні наукові підходи до проблеми визначеного феномену, охарактеризовано комплексний підхід, який концептуально форматує естетичний вектор естрадної діяльності, стимулює інтерес та мотивацію до навчання (метод емоційно-вербального впливу, життєво-образних асоціацій, проектування ситуації успіху); методи вібраційного контролю та самоконтролю за виконавським результатом (художнє прочитання літературного періоджерела з акцентуванням інформативних наголосів, проспівування а капелла, прогнозування вокально-технічних та художньо-виразових помилок, слухового самоконтролю). У процесі освоєння мистецьких цінностей і формування характеру особистості особливо важливим є розвиток художньо-виразного мислення як чинника розвитку естетичної культури.

***Ключові слова:** естрадний вокал, мистецька діяльність, комплексний підхід, художньо-виразне мислення, естрадний жанр, виконавець-вокаліст, естрадна практика.*

Oksana SMETANA,

orcid.org/0000-0003-1680-6976

Senior Lecturer at the Department of Pop Music

Institute of Arts of Rivne State Humanities University

(Rivne, Ukraine) oksanasmetana36@gmail.com

Bohdana SIRUK,*orcid.org/0009-0003-7157-0887**Fourth-year student at the Department of Pop Music
Institute of Arts of Rivne State Humanities University
(Rivne, Ukraine) bohdanadanadana@gmail.com***Nazarii ONYSHCHUK,***orcid.org/0000-0002-1345-3178**PhD student at the Department of Pedagogy and Education Management
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
(Rivne, Ukraine) Zhayvir2012@gmail.com*

AESTHETIC CONCEPTS OF ARTISTIC AND EXPRESSIVE THINKING OF A POP GENRE SINGER

The article discusses the concept of “artistic and expressive thinking” as a distinct form of transforming an artistic image into the concert and performance domain. It defines the issue of developing artistic and expressive thinking of pop genre singers as an independent and integral aspect of cognition, an essential condition for professional competence in future pop and vocal performance activities. The analysis of aesthetic concepts of artistic and expressive thinking of future pop genre professionals is one of the crucial factors in enhancing professional awareness and fostering the development of a contemporary artist’s personality. Artistic and expressive thinking develops and comes to fruition through music perception, gaining expertise in musical art, and engaging in creative solo activities. Therefore, while shaping the artistic and expressive thinking of a pop genre singer, it’s essential to have a proactive and emotional engagement with vocal material, a determined effort to absorb and interpret artistic information, which is continuously evolving in modern pop performance.

The article highlights the specifics of artistic and expressive thinking development in vocal lessons at higher art education institutions. It also substantiates the pedagogical conditions and stages of developing artistic and expressive thinking of future pop genre professionals. The article analyzes contemporary scientific approaches to the problem of the specified phenomenon, describes a comprehensive attitude that conceptually shapes the aesthetic vector of pop activities and stimulates interest and motivation for learning (methods of emotional and verbal influence; life-image associations, projecting a situation of success); methods of vibration control and self-control over the performance results (artistic interpretation of a literary source with emphasis on informative accents, a cappella singing, prediction of vocal-technical and artistic-expressive errors, auditory self-control). Mastering artistic values and shaping a personality’s character is especially crucial to developing artistic and expressive thinking, as they play a significant role in fostering aesthetic culture.

Key words: *pop vocals, artistic activity, comprehensive approach, artistic and expressive thinking, pop genre, vocalist performer, pop practice.*

Постановка проблеми. Для сучасного стану розвитку проблем естрадного виконавства особливо показовим є вектор формування художньо-виразного мислення співака. У процесі фахової підготовки важливим є взаємовплив художньої і вокально-технічної сторін. Це актуалізує необхідність переорієнтації поглядів, визначаючи нерозривну компетентнісну єдність у вихованні і навчанні естрадного співака.

Аналіз досліджень. У динамічних умовах розвитку сучасного життя естрадна культура набуває особливих ознак, до яких відноситься активне входження вітчизняного мистецтва у міжнародну і освітню практику, а також збагачення жанрової різноманітності естрадного виконавства та його професіоналізація.

Сучасна педагогіка озвучує завдання формування творчої особистості «нового часу», яка змінила б застарілі стереотипи на креативні

стандарти музично-виразного мислення й свідомі самостійні вирішення проблем сьогодення. Вітчизняному суспільству потрібні універсальні фахівці, компетентні та здатні інтегруватися у різні види діяльності. Такі фактори суспільної взаємодії спрямовують погляди вчених на пошуки тих важелів, які допоможуть людині у сучасному світі відбутися як особистості, максимально розкрити свій потенціал. А, відтак, закономірним є те, що увага багатьох дослідників в останнє десятиліття зосереджена на вивченні такого явища, як художньо-виразне мислення.

Художньо-виразне мислення – це складний емоційно-інтелектуальний процес пізнання й оцінки творів мистецтва, що має синтетичний характер і містить у собі як аналітичні, так і емоційно-експресивні елементи.

Проблема формування художньо-виразного мислення займає одне з провідних місць у науко-

вому дискурсі, однак, у професійній підготовці співака естрадного жанру вона набуває особливої актуальності. Майбутній естрадний артист – це творча особистість, що інтегрує розвинене персоналізоване художньо-виразне мислення, як пізнавально-творчу діяльність спрямовану на усвідомлення змісту образів естрадного мистецтва та їх відтворення у музично-виконавській діяльності.

Проблема формування художньо-виразного мислення висвітлюється у дослідженнях з філософії, естетики, психології, педагогіки, мистецтвознавства. Витоки осмислення образності художньої мови сягають часів античності (Тертуліан, Аристотель, Платон). Цілісність теорії художньої виразовості як формувальної основи життєвості твору мистецтва зустрічаємо в естетиці німецької філософії (Кант, Гегель, Шелінг). Питаннями, пов'язаними з характеристикою художнього образу та формуванням художньо-виразного музичного мислення займалися такі вчені: Б. Асаф'єв, Т. Левчук, О. Леонт'єв, О. Лосєв, В. Мовчан, С. Назайкінський, В. Петрушин та інші. Окремі проблеми сучасної педагогіки певною мірою пов'язані з оцінкою феномену музично-виразного мислення вітчизняними науковцями: В. Буцяк (Буцяк, 2005), О. Гайдабура (Гайдабура, 2006), І. Гринчук (Гринчук, 2008), О. Бурська, Т. Кремешна (Кремешна, 2012), М. Давидов (Давидов, 2013), І. Дубінець (Дубінець, 2011).

Мета статті – висвітлити естетику розвитку художньо-виразного мислення у майбутніх співаків естрадного жанру вищих мистецьких закладів.

Виклад основного матеріалу. Феномен “музично-виразне мислення” висвітлюється науковою думкою як динамічно-інтегративна властивість особистості, що обумовлюється взаємодією пізнавальної, рефлексивної, аксіологічної, емотивної, комунікативної та перетворювальної функцій в поліаспектній музичній діяльності. Оскільки, вище вказаний феномен – це специфічний вид і продукт діяльності художньо-виразного мислення в звукових образах, тому являє собою складний процес перетворення звукової реальності у художньо-виразову (Піхтар, 2007: 24 с.). Зокрема, варто зазначити, що в естрадному виконавстві музичним матеріалом є не просто природний звук, але звук художньо осмислений і вокально-технічно перетворений в чуттєво-образний матеріал естрадного твору. Відповідно, музично-виразне мислення, як діяльність, визначається «мовним змістом» та реалізацією музично-слухового потенціалу естрадного співака.

Нажаль, в сучасній музичній педагогіці майже немає чітких систематизованих критеріїв до

процесуального підходу у засобах формування музично-виразного мислення співаків естрадного жанру. Аналіз музикознавчих праць, мемуарів відомих співаків і педагогів виявив розрив між науковими дослідженнями та їх втіленням у навчально-мистецький процес.

Так, науковці І. Гринчук та О. Бурська, з'ясовуючи причини зниження впливовості музичного мистецтва на слухача, вважають, що «виконавська самотність сьогодні – рідкісне явище» (Гринчук, Бурська, 2008: 224 с.). На думку І. Дубінця, – «формування художньо-виразного мислення є потужним стимулом художньо-творчої самостійності особистості за умови їх системності». Тому, згідно вищевказаних наукових постулатів, ми розуміємо, що одним із шляхів формування художньо-виразного мислення виконавців-вокалістів вищої школи слід вважати оптимізацію програмних знань та художньо-когнітивного підходу майбутніх співаків естрадного жанру у навчальному процесі. Для систематизації художнього-виразного мислення в якості домінуючого фактору М. Давидов пропонує «формування асоціативних, художніх та мисленнєвих зв'язків, можливість встановлювати їх у процес сприймання виконавської практики через збільшення емоційної активності, свідомості, поєднаної з оперативністю розвиненого естетичного відчуття, антиципацією (передбачуванням)» (Давидов, 2013: 93-118 с.).

Особливо слід зосередитись на взаємодії емоційної та інтелектуальної сторін сприймання кожного естрадного твору, змісті музичного матеріалу й особливостях емоційного потенціалу співака. Така єдність зумовлює фактор музичного переживання з усіма специфічними та характерними особливостями виконавця та впливає на розуміння мистецької інформації та її художньо-виразного «прочитування» (Буцяк, 2005: 139 с.).

Особливо важливим елементом формування музично-виразного мислення є розуміння не лише тексту, але й підтексту (сислової фабули) естрадно-вокального твору. Осмислення його фабули повинно здійснюватися через метод емоційно-вербального впливу, який спонукає до виокремлення важливих інформативно-музичних «точок», посилення контрастності у динамізації кульмінаційних епізодів, досягненні високої технічності у мелізуванні, скет-імпровізаціях, «каверуванні» естрадно-вокального твору у нових персоналізованих музично-креативних інтерпретаціях. Наприклад, різноманітний арсенал художньо-виразових засобів та демонстрацію висококласного розкриття естрадних опусів можемо

спостерігати у сучасних українських співаків, зокрема, Злати Огневич, Тіни Кароль, Джамали, Альоши, Артема Пивоварова, SHUMEI, KOZAK SYSTEM.

Серед важливих аспектів у даному процесі варто виокремити формування у виконавця умінь аналізу та художньої інтерпретації, які спираються на розуміння змісту музики, літературного першоджерела та набутий досвід мисленнєвої діяльності. Комплексний підхід до аналізу музичного матеріалу припускає різні варіанти розуміння, тому такий процес є глибоко особистісним, через осягнення та осмислення нових емоцій та відчуттів образності в естрадному творі. Результатом розкриття художньо-виразних засобів є своєрідне творення «самого себе», проєктування ситуації успіху під впливом відчутних музичних вражень, пізнання власних реакцій на твір, осмислення емоційно-інтуїтивних переживань, розуміння художньо-естетичних позицій на суб'єктивно-об'єктивному рівнях (Самітов, 2011: 270 с.).

Сучасні соціокультурні умови ставлять нові вимоги до підготовки естрадних виконавців. «Конвеєрний спосіб» у випуску «серійних, однотипних» виконавців-вокалістів не відповідає умовам «фахового виживання» співаків у динамічному світі третього тисячоліття. Це вимагає зміни стратегії у комплексному підході до алгоритму формування художньо-виразного мислення. Сучасна педагогіка визначає комплексний підхід, як ефективний метод розкриття особистості, оскільки охоплює усі сторони людини: її фізіологію, психологію, соціальні характеристики, світогляд (Гринчук, Бурська, 2008: 224 с.). Засновником комплексного підходу в психології був Б. Г. Ананьєв, який запропонував підхід до вивчення людини найбільш інтегральною формою сутності людини – «персоніфікацією», що, безпосередньо, відповідає характеристиці виконавця-вокаліста в естрадному жанрі. У такий спосіб інтегрується вільне володіння не тільки голосом, (основним засобом художньо-виразного мислення в демонстрації образу), а також і тілом (адаптованою хореографією), мімічною гнучкістю, переконливою харизмою. Тому у форматі формування музично-виразного мислення естрадного виконавця приділяється велика увага розвитку усіх якостей індивідуальності співака естрадного жанру. Цей синтез відбувається за допомогою фахових музичних дисциплін, зокрема, вокал, акторська майстерність, хореографія, фонопедія вокалу, методика вокальної самопідготовки, стилістика вокального виконавства, психологічні аспекти естрадно-джа-

зового виконавства та психотренінг, джазова імпровізація тощо.

Своєрідним координуючим центром, де відбувся відбір та систематизація музичної інформації, може бути клас естрадно-джазового вокалу. Комплексний підхід у систематизації індивідуальних занять дозволяє здійснити найтісніший взаємозв'язок теорії з практикою. За образним висловом О. Піхтар, – індивідуальне навчання становить той пункт, де знання призводять до дії, а дія спирається на знання (Піхтар, 2007: 24 с.).

Активізації художньо-виразного мислення студента на заняттях естрадного вокалу, значною мірою, сприяють: педагогічний показ виконуваного твору чи фрагментів, використання асоціативної сугестії з інших видів мистецтва, атмосфера спільної творчості, пошуково-аналітична робота у форматі порівняльних характеристик естрадно-вокальних інтерпретацій вітчизняних та зарубіжних виконавців.

Використання комплексного підходу у формуванні художньо-виразного мислення вокального виконавця пов'язане з діалектичним підходом до питань естрадного мистецтва передбачає вивчення найменших звуко-виразних деталей виконуваного твору, осмислення внутрішніх закономірностей відтворення музичного образу, добір та розподіл семантики тембральності звучання для кожної музичної фрази, синергія темпо-ритмічної організації, агогіки, артикуляції у композиційній структурі естрадного жанру. Ці основні установки комплексного підходу у створенні якісної естрадно-вокальної «продукції» означають неухильне підвищення музично-теоретичних знань, які проєктують формування художньо-виразного мислення майбутнього виконавця.

В процесі формування комплексного підходу у роботі над естрадно-вокальним твором виокремлюються проблемні ситуації двох типів. Проблемні ситуації першого типу – спрямовані на формування умінь осягати цілісність художнього задуму композитора і вимагають наполегливості у пошуках засобів художньо-виразного мислення, що виходять за межі окремого твору, опори на широке коло життєвих образних асоціацій та художніх вражень.

Завданнями другого типу проблемних ситуацій – є вивчення стилю, жанру, форми, мелодії, ритму, ладу, гармонії, фактури і їх «матеріалізація» за допомогою засобів виконавської виразності (динаміки, агогіки, штрихів, тембру та ін.).

Проблемна ситуація організовується також при виявленні студентом основного тематизму твору. Викладач активізує вимову головних син-

таксичних побудов – мотивів, фраз, речень, формуючи різноманітні асоціації. Вокалізуючи мелодичний рельєф естрадно-вокального твору на різні склади (зі, рі, лю, до) співаку необхідно стабілізувати гортань, щоб активізувати роботу внутрішньої артикуляції та виразного фонетичного звучання а саррелла або з супроводом (фонограма, мінус). При використанні методу асоціацій у формуванні художньо-виразного мислення важливо подолати делітанську тенденцію студентів до ілюстрування музики, створення примітивних сюжетів. Тому приступаючи до вивчення нового естрадно-вокального твору, варто пропонувати студентам описати усно творче бачення власної інтерпретації, виходячи з образного змісту твору, знайти співзвучні виконуваному твору зразки образотворчого мистецтва, літератури, поезії, тим самим активізувати опції художньо-виразного мислення.

Також до формату комплексного підходу належать методи внутрішнього опрацювання інтонаційно-мовного звуковедення, спеціальні методи сценічного впливу, які активізують роботу м'язів обличчя, гортані, відпрацювання органічних рухів всього тіла та психоадаптації сценічного хвилювання.

За висловами відомої співачки, педагога з джазового та естрадного виконавства Наталі Гури, – саме подробиці, деталі, відтінки уявної картини під час виконання твору можуть створити яскраві емоції, створити переконливий художній образ, який відповідає настрою та характеру музики. Використовувати емоційні імпульси, вербальні та невербальні музично-комунікативні прояви у художньо-виразовій шкалі мислення слід тонко, не вульгаризуючи.

У процесі роботи над естрадним твором уява виконавця зосереджується на побудові перспективного плану виконання, розширенні та поглибленні уявлення про сам твір, привнесенні різноманітних емоційно-технічних барв з

використанням різних прийомів звукоутворення (тванг, субтон, белтінг і т. д.), виборі конкретних виконавських засобів, які спрямовують роботу над твором у художньо-концептуальне русло. Кожний звук при цьому стає носієм певного змісту, підпорядковуючись загальній естетичній концепції виконавського задуму. Недостатня увага естрадного співака до окремої вищевказаної якості може призвести до дисбалансу виконання естрадного твору та зробити його успішність досить умовною. Сучасний виконавець Іво Бобул акцентує думку щодо художньо-виразного мислення у такий спосіб: «...сучасне вокальне естрадне мистецтво, навіть при переважанні сольного начала та традиційної номерної концертної форми, прагне до театралізованої квазісюжетної побудови, яка дозволяє поглиблювати, збагачувати сценічні хронотипи, відкривати їх нові смислові об'єми, тобто посилювати рольові аспекти сценічного образу, ... і все це завдяки високому музичному мисленню» (Бобул, 2018: 23 с.).

Висновки. Аналіз естетичних концепцій художньо-виразного мислення майбутніх фахівців естрадного жанру – це один із важливих чинників підвищення професійної обізнаності та становлення особистості сучасного артиста. Художньо-виразне мислення формується і реалізується у процесі сприйняття музики, надбання знань з музичного мистецтва та завдяки творчій сольній діяльності. Відповідно, можемо зробити висновки, що у процесі формування художньо-виразного мислення співака естрадного жанру має бути активно-емоційне відношення до опрацювання вокального матеріалу та волюва спрямованість. Отже, доводимо, що існують спільні закономірності функціонування мислення, уяви та здібностей у мистецькій сфері, тому проблема художньо-виразного мислення студента, майбутнього співака естрадного жанру, повинна розглядатись як провідна умова розвитку його художньо-творчого потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобул І. Жанрові форми та стильові конотації вокально-естрадного виконавства в музичній культурі України кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. канд. мистецтвозн.: 26.00.01 Теорія та історія культури. Київ, 2018. 23 с.
2. Буцяк В. І. Стильова компетентність як складова професійної майстерності музиканта. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. праць: наук. зап. РДГУ. Вип. 5. Рівне: РДГУ, 2005. 139 с.
3. Гайдабура О. До питання становлення та розвитку естрадного жанру в Україні: історичний екскурс. Нова пед. думка. 2006. С. 135–141 с.
4. Гринчук І., Бурська О. Проблеми музичного мислення: теорія і методика розвитку. Діалектика музичного логосу та ейдосу: навч.-метод. посібн. Тернопіль: підручники і посібники, 2008. 224 с.
5. Давидов М. Аспекти фахового мислення музиканта – виконавця. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 7. К.: 2013. 930118 с.
6. Дубінець І. В. Категорія музичного мислення у психологічній і фаховій літературі. Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (педагогічні науки). БДПУ, 2011. С. 114–124.

7. Крешна Т. Музичне мислення як фактор професійного становлення майбутніх учителів музики. Проблеми підготовки сучасного вчителя. Вип. 6 (2). 2012. С. 140–144.
8. Музична естрада: словник (уклад. В. М. Откидач). Харк. обл. центр нар. творчості, 2004. 444 с.
9. Поплавський М. М. Антологія сучасної української естради. К.: Преса України, 2004. 415 с.
10. Піхтар О. А. Методична система формування музичного мислення мистецьких вищих навчальних закладів: автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (музика і музичне виховання)». Київ, 2007. 24 с.
11. Самітов В. Теоретичні основи фахового мислення музиканта-виконавця як критерій професійної культури: монографія. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. Вид. 3. 270 с.

REFERENCES

1. Bobul I. (2018). Zhanrovi formy ta stylovi konotatsii vokalno-estradnoho vykonavstva v muzychnii kulturi Ukrainy kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Genre forms and stylistic connotations of vocal pop performance in the musical culture of Ukraine at the end of the 20th – beginning of the 21st century]: avtoref. dys. kand. mystetstvozn.: 26.00.01 Teoriia ta istoriia kultury. 23. [in Ukrainian].
2. Butsiak V. I. (2005). Stylova kompetentnist yak skladova profesiinoi maisternosti muzykanta [Stylistic competence as a component of a musician's professional skill]. Ukrainaska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku: zb. nauk. prats: nauk. zap. RDHU, 5. 139. [in Ukrainian].
3. Haidabura O. (2006). Do pytannia stanovlennia ta rozvytku estradnoho zhanru v Ukraini: istorychnyi ekskurs [On the question of the formation and development of the pop genre in Ukraine: a historical excursion]. Nova ped. dumka. 135–141. [in Ukrainian].
4. Hrynychuk I., Burska O. (2008). Problemy muzychnoho myslennia: teoriia i metodyka rozvytku [Problems of musical thinking: theory and method of development]. Dialektyka muzychnoho lohosu ta eidosu: navch-metod. posibn. Ternopil: pidruchnyky i posibnyky. 224. [in Ukrainian].
5. Davydov M. (2013). Aspekty fakhovoho myslennia muzykanta – vykonavtsia [Aspects of professional thinking of a musician-performer]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 7. 93–118. [in Ukrainian].
6. Dubinets I. V. (2011). Katehoriia muzychnoho myslennia u psykholohichnii i fakhovii literature [The category of musical thinking in psychological and professional literature]. Zb. nauk. prats Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu (pedahohichni nauky). 114–124. [in Ukrainian].
7. Kremeshna T. (2012) Muzychne myslennia yak faktor profesiinoho stanovlennia maibutnikh uchyteliv muzyky [Musical thinking as a factor in the professional development of future music teachers]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia, 6 (2). 1400144. [in Ukrainian].
8. Muzychna estrada: slovnyk [Musical variety: a dictionary] (uklad. V. M. Otkydach) (2004). Khark. obl. tsestr nar. tvorchosti. 444. [in Ukrainian].
9. Poplavskiy M. M. (2004). Antolohiia suchasnoi ukrainskoi estrady [Anthology of modern Ukrainian pop music]. K.: Presa Ukrainy. 415. [in Ukrainian].
10. Pikhtar O. A. (2007). Metodychna systema formuvannia muzychnoho myslennia mystetskykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Methodical system of formation of musical thinking of art higher education institutions]: avtoref. dys...kand. ped. nauk: 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia (muzyka i muzychne vykhovannia)». 24. [in Ukrainian].
11. Samitov V. (2011) Teoretychni osnovy fakhovoho myslennia muzykanta-vykonavtsia yak kryterii profesiinoi kultury [Theoretical foundations of the professional thinking of a musician-performer as a criterion of professional culture]: monohrafiia. PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 3. 270. [in Ukrainian].